

Boris Kern

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'367.625'373.611:81'243

Stopenjske tvorjenke iz glagolov čutnega zaznavanja

Namen prispevka je na podlagi analize dveh osnovnih glagolov čutnega zaznavanja (*slišati* in *vohati*) prikazati nekatere besedotvorne mehanizme slovenskega jezika, delež posameznih besednih vrst pri tvorbi novega besedja in produktivnost netvorjenih glagolov čutnega zaznavanja ter s tem poudariti posebno uporabno vrednost stopenjske metode tudi pri poučevanju oz. učenju določenega jezika kot drugega/tujega jezika.

The aim of the paper, on the basis, of the analysis of two basic sensory verbs (*hear* and *smell*) is to illustrate some of the word-formation mechanisms in Slovene, the proportion of different word types and the productivity of simplex sensory verbs, and in so doing to emphasise the special applicable value of graduated methods in teaching and learning a second/foreign language.

1 Uvod

Razprava temelji na (slovarskem) prikazu tvorjenk iz iste korenske besedotvorne podstave in z enakim slovarskim pomenom, ki so hierarhično razvrščene glede na stopnjo tvorjenosti. Z drugimi besedami, gre za skupine tvorjenk, ki so razporejene okoli netvorjene besede, iz katere so potem neposredno oz. posredno tvorjene nove besede.¹ Pogojno lahko rečemo, da gre na nek način za t. i. besedne družine, s tem da razumevanje besednih družin kot sestavov besed, »ki se družijo na podlagi skupnih korenov« (Stramlijič Breznik 2004: 7), izključuje pomenski vidik v sodobnem jeziku, s čimer je sama raba termina s sinhronega vidika oporečna. Enak koren namreč še ne zagotavlja pomenske zveze dveh besed – ta zveza je zagotovljena šele, če je izpolnjen dodatni pogoj, tj. skupen pomenski element v sodobnem jeziku (Tihonov 1978b: V).

Tovrstne raziskave v širšem slovanskem prostoru nikakor niso novost² in tudi v slovenskem jezikovnem prostoru najdemo sledi tovrstnih prikazov besed že leta 1875 pri Miklošiču, ki v drugem delu *Primerjalne slovnice slovanskih jezikov* z naslovom *Stammbildungslehre* (Nauk o tvorbi osnov) razčleni besedo *učenikovътъ*. V sodobnem času je tovrstno gradivo zbrala tudi A. Vidovič Muha v delu *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženik* iz leta 1988, vendar pa je bil največji premik v stopenjskem besedotvorju dosežen leta 2004 z izdajo *Besednodružinskega slovarja slovenskega jezika (Poskusni zvezek za iztočnice na B)* I. Stramlijič Breznik.

Za prvo leksikografsko delo, v katerem je bila uporabljena stopenjska metoda, štejemo *Щкольный словообразовательный словарь русского языка. Пособие для учащихся*³ (1978) A. N. Tihonova.

1 V prispevku tovrstne (slovarske) enote imenujem *besedotvorni sklop* (Kern 2008, 2010).

2 Za začetnika stopenjske metode štejemo ruskega jezikoslovca A. N. Tihonova, stopenjska metoda se je še posebej razvila na Poljskem.

3 *Šolski stopenjski slovar ruskega jezika. Priročnik za učeče se*.

Že prvo delo nakazuje uporabno vrednost tovrstnih priročnikov v procesu usvajanja jezika. Vse to podkrepi še izdaja stopenjskega slovarja *Mały słownik słowotwórczy języka polskiego dla cudzoziemców*⁴ M. Skarżyńskiego iz leta 1989, ki pa je namenjen učenju poljščine kot drugega/tujega jezika. Delo samo sicer ne podaja celostnega vpogleda v poljsko besedje oz. besedotvorje, saj slovar zajema »le« približno 10.000 tvorjenk, pri čemer so bila izhodiščna gesla izbrana glede na pogostost samih besed v sodobnem jeziku.

2 Besedotvorni sklopi glagolov *slišati* in *vohati*

Besedotvorni sklop je osnovna enota v slovarskem stopenjskem prikazu in zajema tvorjenke iz iste korenške besedotvorne podstave, ki imajo enak pomenski element v sodobnem jeziku in so hierarhično razvrščene glede na stopnjo tvorjenosti. Vsak pomen določene netvorjene besede predstavlja samostojni besedotvorni sklop.⁵ Tako je bilo v pričujoči obravnavi zajetih sedem besedotvornih sklopov (3 za glagol *slišati* in 4 za glagol *vohati*).

Tvorjenke so bile zajete iz *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), *Slovenskega pravopisa* (SP), *Besedišča slovenskega jezika* (BSJ) ter korpusov *Nova beseda* (Nb) in *Gigafida* (GF). Ob tvorjenkah iz SSKJ-ja so dodane razlage in zgledi,⁶ drugim pa le zgledi, ki so zajeti iz korpusnih virov in (redko) iz interneta (oznaka I).⁷ V oglatih oklepajih so pomeni, ki sicer niso navedeni v SSKJ-ju, vendar pa se je za stopenjsko obravnavo pri njih pokazala potreba po ločitvi pomenov (oz. pomenskih odtenkov). Tvorjenke, ki so navedene v zaglavju SP-ja in so izpeljane analogno, v samem gradivu pa zanje ni potrditev (deležniki na *-n*, *-č*), so izpuščene.

Za ilustracijo je spodaj prikazan besedotvorni sklop drugega pomena glagola *vohati*.

vohati 2. s potegi zraka v nos in premikanjem nosnic, glave prizadevati si zaznati določen vonj: *pes je vohal, pa ni nič zavohal; žival voha okrog posode; srna voha po zraku*

vóh-anje [2.] glagolnik od vohati: *ob vohanju pečenke se mu je vzbudila želja po jedi*

voháj-e: *vohaje sem ločil jeklo od železa, Nb*

vohaj-óč: *medved je vohajoč obhodil travnik; vohajoči psi*

vohá-lec kdor voha za namene poskusov: *ekipa raziskovalcev je zbrala še krvne vzorce »vohalcev«, da bi videla, če lahko geni razložijo razliko v zaznavanju androsterona, Nb*

vóh-k-ati: *vohkal sem njen topli dih, BSJ, Nb*

| **vohkaj-óč:** *živalci sta se vohkajoč lotili hrane, Nb*

voh-lj-áti 1. s krajšimi potegi zraka v nos in premikanjem nosnic, glave prizadevati si zaznati določen vonj: *pes je začel vohljati okoli nahrbtnika; maček vohlja po kuhinji*

| **vohlj-áč [1.]:** *pes vohljač, BSJ, Nb*

| **vohljáč-ica:** *čebela vohljačica, Nb*

4 *Mali besedotvorni slovar poljskega jezika za tujce.*

5 Načelo enopomenskosti znotraj posameznih besedotvornih sklopov je bilo uveljavljeno leta 1977, ko so na pobudo J. Puzynine začeli snovati *Poskusni zvezek Stopenjskega slovarja sodobnega splošnopolskega jezika (Zeszyt próbny »Słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka ogólnopolskiego«)*.

6 Slednje je sicer za stopenjske prikaze, kot jih poznamo v ruski in poljski leksikografiji, neobičajno, vendar pa prispeva k večji jasnosti in uporabnosti, predvsem za tiste, ki jim slovenščina ni prvi jezik.

7 Zgledi iz korpusnih virov so prirejeni, skrajšani.

vohljáj-e: žival se je vohljaje približala rešetki

vohljaj-óč [1.]: psi so vohljajoč tekli za lisico

vohlj-ánje [1.] glagolnik od vohljati: *pasje vohljanje*

o-vohljáti [1.]: kuža ovohlja, BSJ (Plet.), I

po-vohljáti [1.] krajši čas vohljati: *pes ga je povohljal in se umaknil*

pre-vohljáti [1.]: z rilcem ga je prevohljal po volnenem kožuhu, BSJ, Nb

za-vohljáti 1. krajši čas vohljati: *pes je dvignil ušesa in zavohljal*

voh-nj-áti [2.] star. vohati, vohljati: *psi so vohnjali po obleki*

ob-vóhati vohajoč se približati na več mestih: *pes je človeka samo obvohal*

obvoh-áva-ti vohajoč se približevati na več mestih: *pes ga je ovohaval*

o-vóhati 1. vohajoč se približati na več mestih: pes je pritekel k njemu in ga ovohal

ovoh-áva-ti 1. vohajoč se približevati na več mestih: *pes ga je ovohaval in mahal z repom*

ovoháv-anje [1.] glagolnik od ovohavati: *ovohavanje psov*

pre-<vóhati 1. popolnoma, v celoti ovohati: *pes je prevohal ves vrt*

po-vóhati krajši čas vohati: pes ga je povohal in tekel dalje

3 Analiza besedotvornih sklopov glagolov *slišati* in *vohati*

V analizo je bilo zajetih 122 tvorjenk (42 za glagol *slišati* in 80 za glagol *vohati*). Pri glagolu *slišati* je najproduktivnejši besedotvorni sklop s prvim pomenom, tj. 's sluhom zaznavati' s 25 dvojenkami (60 % vseh tvorjenk), besedotvorni sklop z drugim pomenom 'seznaniti se s čim s poslušanjem' pa ima 17 tvorjenk (40 % vseh). Tretji besedotvorni sklop s pomenom glagola *slišati*, za katerega je značilna medmetna raba, je tvorbeno neproduktiven. Pri glagolu *vohati* je najproduktivnejši besedotvorni sklop s tretjim pomenom glagola *vohati*, tj. 's prikritim poizvedovanjem, iskanjem prizadevati si priti do podatkov o delovanju, življenju koga'⁸ z 41 tvorjenkami (51 %), sledi pa mu besedotvorni sklop z drugim pomenom, tj. 's potegi zraka v nos in premikanjem nosnic, glave prizadevati si zaznati določen vonj' s 24 tvorjenkami (30 %). Povprečno število tvorjenk na sklop iz obeh glagolov je 17,4.

Največ tvorjenk iz obeh glagolov je drugostopenjskih, in sicer 48 (39 %), sledijo prvostopenjske, ki jih je 44 (36 %), in tretjestopenjske – 22 (19 %). Tvorjenk četrte stopnje je 5 (4 %), pete pa le 2 (slaba 2 %). Glede na besedne vrste med stopenjskimi tvorjenkami prevladujejo glagoli – 50 tvorjenk, tj. 41 % vseh, sledijo samostalniki – 40 tvorjenk (33 %), pridevniki – 27 tvorjenk (22 %) in prislovi – 5 tvorjenk (4 %). Enaka hierarhija v deležu tvorjenk glede na besedne vrste je pri prvostopenjskih in drugostopenjskih tvorjenkah, pri tretjestopenjskih pa je posebnost ta, da med njimi ni glagolov. Največ tretjestopenjskih tvorjenk je samostalnikov, in sicer 16; pridevnikov in prislovov je skupno 7. Med samostalniškimi tvorjenkami je največ ravno teh tretjestopenjskih, med pridevniškimi pa drugostopenjskih.

Gradivo je pokazalo, da je pri glagolih *slišati* in *videti* najvišja stopnja tvorjenosti peta,⁹ in sicer najdemo dve taki tvorjenki: samostalnik *protivohunstvo* (← *protivohunski* ← *vohunski* ← *vohun* ← *vohuniti* ← *vohati* 3.) in pridevnik *e-protivohunski* (z enako tvorbeno potjo na izrazni ravni kot *protivohunski*). T. i. »globina« takega besedotvornega niza je eden najočitnejših pokazateljev

8 Pomen ima v SSKJ-ju kvalifikator ekspr.

9 Za slovenščino je bilo sicer ugotovljeno, da je najvišja stopnja tvorjenosti šesta (Vidovič Muha 1988).

besedotvorne produktivnosti določene netvorjene besede, po drugi strani pa kaže, kolikšna je njena tvorbeno zmožnost (Skaržnyński 2003: 143).

Zadnji kriterij pri pričujoči analizi so t. i. tvorbeni modeli (Kern 2010: 341). Gre za simbolni prikaz vsake tvorjenke, iz katerega je razvidna njena struktura. V,V¹⁰ tako označuje glagolsko tvorjenko iz glagola, V,V,S samostalniško tvorjenko, ki je nastala iz predhodne glagolske tvorjenke iz glagola (npr. *vohljač* ← *vohljati* ← *vohati* oz. v zapisu s simboli: V → V,V → V,V,S) itn. Tvorbeni model v svojem zapisu vsebuje dve informaciji: (1) število tvorbenih procesov pri določeni tvorjenki, ki so bili potrebni za nastanek tvorjenke oz. stopnjo tvorjenosti; in (2) »zgodovino tvorjenke« v smislu kategorije besednih vrst (Skaržnyński 2000: 13).

Največjo pestrost besedotvornih modelov izkazujejo drugo- in tretjestopenjske tvorjenke. Najproduktivnejši pa je sicer model V,V, ki je značilen večinoma za glagole s predponskimi obrazil: pri glagolu *slišati* so to *do-*, *iz-*, *pre-*, *u-*, *za-*, pri glagolu *vohati* pa *iz-* (*z-*), *na-*, *o-*, *po-*, *za-*. Deloma pa v to skupino sodijo tudi t. i. modifikacijske izpeljanke iz glagola *vohati* z obrazilom *-k-*, in *-lj-*, ki so nastale s pretvorbo prislovov; *voh-k-ati* ← [*malo*] *vohati* (Vidovič Muha 1993: 161–162). Po pogostosti sledi model V,V,V, ki ga zastopajo sekundarni nedovršniki (*ovohavati*, *obvohavati*, *usliševati* ipd.) in dovršne oblike glagolskih tvorjenk iz modifikacijskih izpeljank (*izvohljati*, *ovohljati*, *zavohljati*).

4 Zaključek

Glagola *slišati* in *vohati* izkazujeta precejšnjo produktivnost, saj skupno zajemata 122 tvorjenk (povprečno število tvorjenk na besedotvorni sklop je 17,4). Besednovrstna analiza tvorjenk pokaže, da sta v približno enakem številu zastopana glagol in samostalnik (glagolov je 41 %, samostalnikov 33 %), pridevnikov pa je 22 %. Največ tvorjenk je drugostopenjskih, ki jim sledijo prvostopenjske. Gradivo je izkazalo tudi dva primera z najvišjo (peto) stopnjo tvorbenosti (*protivohunstvo* in *e-protivohunski*).

Kljub izredno majhnemu gradivskemu obsegu se kažejo nekatere značilnosti tvorbenosti slovenskega jezika, ki bi jih bilo treba preveriti tudi na obsežnejšem gradivu. Seveda pa velja spomniti, da poseben doprinos k prikazu posebnosti tvorbenosti predstavljajo raziskave, v katerih avtorji analitično primerjajo besedotvorne sisteme sorodnih jezikov.

Viri in literatura

Besedilni korpus *Nova beseda*. bos.zrc-sazu.si/s_beseda.html

Besedišče slovenskega jezika (elektronska izdaja), 2000. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KERN, Boris, 2008: *Stopenjsko besedotvorje*. *Diplomsko delo*. Filozofska fakulteta.

KERN, Boris, 2010: Stopenjsko besedotvorje. *Slavistična revija* LVIII/3. 335–348.

Korpus slovenskega jezika FidaPLUS. www.fidaplus.net.

SKARŻYŃSKI, Mirosław, 2000: *Liczebniki w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny (Studium gniazd słowotwórczych)*.

Krakow: Towarzystwo Wydawnicze »Historia Iagellonica«.

SKARŻYŃSKI, Mirosław, 2003: Czasowniki jako centra gniazd słowotwórczych. Z prac nad III tomem »Słownika gniazd słowotwórczych współczesnego języka polskiego«. *Słowotwórstwo gniazdowe. Historia – metoda – zastosowania*.

Krakow: Księgarnia Akademicka.

10 Pri zapisu tvorbenih modelov uporabljam latinska poimenovanja za besedne vrste (V, S, Ad, Adv, P, Pr).

Družina v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Slovar slovenskega knjižnega jezika (elektronska izdaja), 2000. Ljubljana: DZS.

Slovenski pravopis (elektronska izdaja), 2003. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.

ТИНОНОВ, Andrej Nikolajevič, 1978: *Щкольный словообразовательный словарь русского языка. Пособие для учащихся*. Moskva: Prosveščenie.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1988: *Slovensko skladijsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Partizanska knjiga.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1993: Glagolske sestavljenke – njihova skladijska podstava in vezljivostne lastnosti (Z normativnim slovensko-nemškim vidikom). *Slavistična revija* XLI/1. 161–192.